

УДК 809.1

Приходько В. Б.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТА ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті йдеться про інтерпретацію та переклад художнього тексту, з'ясовується їхня типологія й розбіжності. Уточнюється термінологічний аспект означуваних понять. Розглядаються проблеми реценції та розуміння художнього тексту як важливі складові частини інтерпретації й перекладу.

Ключові слова: інтерпретація, переклад, реценція, розуміння, текст, смисл.

Приходько В. Б. Интерпретация и перевод художественного текста: терминологический аспект. – Статья.

В статье идет речь об интерпретации и переводе художественного текста, выясняются их типология и различия. Уточняется терминологический аспект указанных понятий. Рассматриваются проблемы реценции и понимания художественного текста как важные составляющие интерпретации и перевода.

Ключевые слова: интерпретация, перевод, реценция, понимание, текст, смысл.

Przyhodko V. B. Interpretation and translation of literary text: terminological aspect. – Article.

The article refers to the interpretation and translation of a literary text, their typology and differences are defined. Terminological aspect of these concepts is clarified. The problems of reception and understanding of a literary text are examined as important components of interpretation and translation.

Key words: interpretation, translation, reception, understanding, text, meaning.

Проблема перекладу й інтерпретації все частіше сьогодні опиняється в центрі уваги сучасної компаративістики. Співвідношення понять *перекладу* й *інтерпретації* в сучасному науковому дискурсі зводиться або до повного отождолення цих понять (герменевтична традиція), або обстоюється первинність інтерпретації й вторинність перекладу (У. Еко, О. Журавльова), або визнається, що інтерпретація й переклад близькі, однак термінологічно відокремлені явища (Д. Псурцев, В. Савченко). Тому, безсумнівно, є потреба в систематизації й уточненнях щодо термінологічного використання означених понять.

Мета цієї розвідки – визначити типологію й розбіжності понять інтерпретації та перекладу й запропонувати свої дефініції означеним явищам.

Звернімося насамперед до словникових тлумачень термінів «інтерпретація» й «переклад», щоб віднайти в них спільне та відмінне.

Так, інтерпретація – це дослідницька діяльність, пов'язана з тлумаченням змістової, смислової сторони літературного твору на різних його структурних рівнях через співвіднесення з цілістю вищого порядку [20, с. 316]; переклад – це передавання тексту, слова або усного висловлювання засобами іншої мови [19, с. 728]. Як бачимо, словникові варіанти тлумачення термінів хоча і є дещо вузькими (фаховими), однак чітко вказують на семантичні відмінності: інтерпретація – осмислене тлумачення певної інформації, а переклад – її передавання, перенесення на іншомовний ґрунт.

Сучасні перекладознавці та літературознавці – В. Комісаров, В. Кухаренко, В. Радчук, Л. Краснова, Р. Гром'як, О. Журавльова та ін. – виходять за межі словникового варіанта й розглядають інтерпретацію ширше: як засвоєння ідейно-естетичної, смислової й емоційної інформації художнього твору, яке здійснюється шляхом відтворення авторського бачення та пізнання дійсності [8, с. 6]; як метод літературознавства й літературної критики, тлумачення змісту

твору і його форми в певній культурно-історичній ситуації його прочитання [9, с. 4]; як дослідницьку діяльність, пов'язану з тлумаченням змістової, смислової сторони літературного твору на його структурних рівнях через співвідношення з цілістю вищого порядку [20, с. 316]; зрештою, як здобуття з тексту особистісного смислу та продукування творчого мовленнєвого висловлювання, в якому міститься тлумачення смислу тексту [7]. Як бачимо, не всі дослідники вважають відтворення авторського задуму обов'язковим компонентом інтерпретації, про що, до речі, говорив і Г.-Г. Гадамер, який указував на право інтерпретатора не враховувати думку автора [4]. Однак згідно з теорією смислу Р. Павливоніса в тексті закріплені авторські концепти, розуміння яких у процесі читання й осмислення тексту відбувається крізь призму індивідуальної концептуальної системи читача [12]. Тому інтерпретація – це не що інше, як суб'єктивне відтворення концепту, відображеного автором у тексті. Якщо ж свободу інтерпретатора нічим не обмежувати, то матимемо вже не інтерпретацію, а імпровізацію, яка не лише не зумовлена задумом автора оригіналу, але й не відтворює цілісного художнього смислу твору. У той же час переклад, що претендує на адекватне тлумачення оригіналу, має чітку установку на осягнення авторського начала тексту. Таким чином, можна стверджувати, що інтенція на сприйняття, розуміння та відтворення авторського смислу в художньому тексті є вагомим чинником в уподібненні понять інтерпретації та перекладу.

Необхідно зазначити, що низка дослідників, зокрема І. Ревзін і В. Розенцвейг, досліджуючи машинний переклад, відділяли його від інтерпретації, бо вважали його лише знаходженням простих відповідностей між елементами та рівнями мов. У той же час учені вказували на те, що в більш складних ситуаціях переклад та інтерпретація зливаються в один феномен [15]. Тобто художній переклад є по

суті інтерпретацією, тому що передбачає перетлумачення художнього тексту крізь призму тезаурусу перекладача, а інтерпретація реалізується через переклад, який є творчою ментальною операцією.

Зауважимо, що й переклад, і інтерпретація є активними творчими ментальними діяльностями суб'єкта, предметом яких є текст, об'єктом – зміст тексту, а метою – розуміння тексту. Однак результати обох діяльностей різняться: інтерпретація направлена на сприйняття смислу (рецепцію), його розкриття (розуміння) і роз'яснення (тлумачення крізь призму власного тезаурусу й у результаті – формування особистісного смислу), у той час як переклад також включає в себе процес рецепції (сприйняття смислу), розуміння (розкриття смислу) і роз'яснення (тлумачення крізь призму власного тезаурусу), але з подальшим продукуванням інваріантного тексту, який адекватно виражає смисл оригіналу і його оцінку й замінює першоджерело в іншому лінгвокультурному середовищі. Схематично це має такий вигляд:

Інтерпретація = рецепція → розуміння → роз'яснення (конструювання власного смислу)

Переклад = рецепція → розуміння → роз'яснення → створення іншомовного варіанта

Отже, як бачимо, художній переклад завжди включає в себе інтерпретацію, а інтерпретація не завжди є перекладом. Тобто результатом інтерпретації є надання особистісного / суб'єктивного смислу, множинність якого й обумовлює різні інтерпретації одного й того самого тексту. Результатом же перекладу завжди є репрезентація інтерпретованого тексту іншою мовою. Тому твердження *переклад як інтерпретація* має право на існування і є цілком обґрунтованим.

Ще одним критерієм, який тісно пов'язує процеси перекладу й інтерпретації, є адекватність – максимально можливе збереження властивостей образно-асоціативної, стилістичної та національно-культурної складової частини змісту вихідного тексту. Адекватність перекладу, за А. Федоровим, передбачає вичерпну передачу змісту оригіналу й повноцінну функціонально-стилістичну відповідність оригінальному тексту [17, с. 30]. Художній переклад не повинен обмежуватися лише лінгвістичними аспектами, адже його завдання – не тільки мовна, а й художня відповідність. Основним критерієм адекватності відтворення художнього тексту іншою мовою є збереження його триєдиної структури: форма – образ – зміст. Однак навіть створюючи конгеніальний оригіналові іншомовний текст, перекладач не застрахований від відхилень, зумовлених, на думку Д. Дюришина, такими факторами: 1) мовленнєвою системою перекладу, яка за об'єктивних умов неспроможна передати весь зміст оригіналу та закономірно призводить до втрати певного обсягу інформації; 2) рівнем сприйняття перекладача, через який він під час перекодування обов'язково пропустить

що-небудь зі змісту оригіналу; 3) спрямованістю перекладача на те, щоб передати / не передати всі особливості оригіналу [5, с. 159]. Зрозуміло, що жоден переклад не може повністю передати особливості авторського світосприйняття, його концептології. Тому інферентність смислу художнього тексту (як суб'єктивна особистісна інферентність, так і об'єктивна мовна) є неминучою як під час інтерпретації, так і під час перекладу. Водночас текст перекладу є менш довільним, ніж формування суб'єктивного смислу при інтерпретації. Хоча інколи й перекладач може пожертвувати еквівалентністю задля точної передачі багатопланових смислів тексту оригіналу. У цілому ж для перекладача важливо висловити не свою думку, а дати прозвучати Іншому, у той час як прагнення інтерпретатора – продемонструвати власне бачення Іншого.

Зауважимо, що й інтерпретація, і переклад суб'єктивно обумовлені (прочитання твору крізь призму світобачення окремої людини) та об'єктивно детерміновані водночас (сприймання твору (як оригіналу, так і перекладу) історично змінне, залежить від національно-культурного дискурсу). Суб'єктивність є однією з найміцніших підвалин різночитань художнього тексту. Адже кожен перекладач / інтерпретатор обов'язково дає власне трактування тексту, виділяючи при цьому значимі для себе фактори. Розуміння тексту завжди вибіркоче, кожен засвоює лише важливе для себе [8]. Крім того, сприйняття інформації теж є індивідуальним: «Рецепція тексту не буває абсолютно рівною в різних індивідів, оскільки рецептором завжди є людина з її неповторною індивідуальністю» [3]. Спираючись на вчення О. Потебні, сучасний теоретик літератури Г. Сивокінь окреслює явище сприймання літературно-художнього твору як акт подвійної інтерпретації об'єктивної реальності, що відображена в цьому творі, результатом якої є можливість різночитань твору [16, с. 249–250]. Учений слушно розглядає рецепцію як зіткнення щонайменше трьох поглядів: автора, героя й читача, і це, на його думку, також не може не впливати на характер сприймання твору читачем. Рецепція художнього твору перекладачем і читачем – це дві різні рецепції. Перекладач, який спочатку сам опиняється в ролі читача, сприймає текст, намагаючись зрозуміти його структуру, поетику та зміст, потім інтерпретує (вибудовує смисл) і, зрештою, перекодує цей текст мовою символів і знаків іншої культури. Пересічний читач часто не знайомий ні з автором, ні з його твором, а перекладач виступає основним посередником між ним і оригіналом, тому читач сприймає готовий текст перекладу вже як певну даність, не бачить у ньому якихось огріхів (інферентність, зайвий суб'єктивізм тощо), а отже, його інтерпретація має ситуативний характер, хоча обидва інтерпретатори – перекладач і читач – неминуче включають свій досвід у сприйняття тексту. Однак особливо гостро проблема адекватного сприйняття

художнього твору постає перед перекладачем, який поряд із власною інтерпретацією (наданням смислу) мусить слідувати задуму автора. Як слушно зазначає І. Лімборський, простір інтерпретацій перекладача як читача художнього тексту розширюється залежно від «власного естетичного досвіду, контексту, наявності попередніх перекладів, <...> «очікування» читачів, на яких цей переклад розраховано» [11]. Перекладацька інтерпретація, певною мірою співпадаючи з читацькою, усе ж відрізняється від неї тим, що вже із самого початку налаштована на дискурсивне осмислення тексту.

Отже, різні читачі виносять із художнього тексту неоднакову за своїм обсягом смисловою й естетичну інформацію. Сприйняття художньої інформації, а також інтерпретація змісту твору читачем залежить від його ерудиції, особистих смаків і побажань, а інтерпретація змісту твору перекладачем і достовірність його відтворення в перекладі залежать від глибини розуміння й сприйняття авторської картини світу, вміння відчутти й передати авторський стиль, розуміння сприйняття твору цільовою аудиторією.

Проблема художньої рецепції є вагомим чинником, який виокремлює переклад та інтерпретацію як самостійні (хоча й близькі) явища. М. Бахтін виділяє три етапи читацької діяльності в процесі художнього сприймання: 1) етап «уживання», коли читач освоює життєвий простір героя як власний; 2) етап «позазнаходження», де проявляється вміння читача зрозуміти автора, осмислити його цінності; 3) етап «завершення сприймання художнього тексту», що полягає в концепції спілкування письменника з читачем, адже твір має бути не лише «почутим, зрозумілим», а й мати «відповідь» [2]. Саме ця відповідь і складатиме як читацьку, так і перекладацьку інтерпретацію. У цьому сенсі художній переклад також можна розглядати як відповідь іншого (перекладача) на висловлювання автора оригіналу.

Окрім рецепції, у структурі інтерпретації та перекладу виділяється ще й розуміння літературного тексту. Однак відразу необхідно вказати на неможливість досягнення ідентичності між авторським і читацьким розумінням твору, про що говорив ще О. Потебня: «Слухач може значно краще від того, хто говорить, зрозуміти, що приховано за словом, і читач може краще від самого поета осягати ідею його твору. <...> Якщо форма може цілком відповідати ідеї, то щоб судити про це, ми повинні знати ідею автора, що, безумовно, неможливо. Якщо ж ідея твору в того, хто сприймає, інша, то повна відповідність образу й ідеї неможлива» [13, с. 181]. Учений розглядав феномен *розуміння* як своєрідний живий процес *збудження нашої думки*, а не звичайну трансмісію чужої думки, пряме перенесення смислів і цінностей, тому «щонайповніше розуміння водночас є нерозумінням» [13].

П. Рікер виокремлює три етапи розуміння літературного тексту: 1) аналіз змісту й форми твору;

2) процес читання, який зумовлює певну реакцію читача; 3) привласнення значення тексту (текст стає надбанням уяви та свідомості читача) [14]. Можна стверджувати, що й у М. Бахтіна в його класифікації етапів художнього сприймання, і в П. Рікера вже на другому, а потім і на третьому етапі відбувається конструювання *смислу* (смислопобудова) тексту як результат процесів рецепції та розуміння. Згідно з визначенням П. Щедровицького *смысл* – це та конфігурація зв'язків і відносин між різними елементами комунікативної ситуації, що створюється чи відтворюється людиною, яка розуміє текст повідомлення [18]. Смислопобудова в процесі розуміння потребує рефлексії, яка допомагає переосмислити наявні смисли й сформувані нові. Якщо множинність інтерпретацій літературного твору залежить в основному від параметрів самого твору, то множинність смислів значною мірою залежить від самого реципієнта. Важливо зауважити, що смисли в художньому тексті при інтерпретації для кожного реципієнта актуалізуються по-різному завдяки їхньому індивідуальному тезаурусу: *смысл-оцінка*, *смысл-переживання*, *смысл-ретроспекція*, *смысл-знання*. Переклад теж налаштований на створення смислу, адже, на думку Г.-Г. Гадамера, «той, хто перекладає, <...> мусить сказати з усією точністю, як саме він розуміє текст» [4].

Як бачимо, рецепція й розуміння передбачають *діалог* між твором і читачем, причому читачем естетично підготовленим. Художнє сприймання літературного твору підготовленим читачем розпочинається тоді, коли смислова й естетична цілісність образу твору стають предметом розуміння й інтерпретації. У результаті читач стає творцем власного тексту – тексту-реакції, тексту-оцінки, тексту-відповіді. Тому маємо співтворчість автора з читачем, спровоковану власне твором. Із приводу такої співтворчості У. Еко зазначав: «Відповіді дає кожен із нас, привносячи в них свою власну історію, свою власну мову, свою власну свободу; але оскільки історія, мова й свобода безкінечно мінливі, то безкінечною буде й відповідь світу письменникові; ми ніколи не перестанемо відповідати на те, що було написано *поза межами будь-якої відповіді* (виділено мною – В. П.): сенси утворюються, конкурують, змінюють один одного, смисли приходять і відходять, а питання залишаються» [6, с. 337]. Отже, співтворчість – це ще й сприймання й розуміння підтексту, який може «прочитувати» підготовлений читач. Як стверджує Г. Сивокінь, «підтекст – те, чого немає, але все-таки є. Підтекст завжди загадка, розгадування ж завше притаманне художній рецепції» [16].

Естетично підготовлений читач «прислухається до висловленої думки автора» й постає в ролі адресата, якого письменник «шукає й передбачає» [10]. Як слушно зазначає М. Бахтін, «питання про концепцію адресата мовлення (як відчуває й уявляє його собі мовець або той, хто пише) має величезне значення в історії літератури. Для кожної епохи, для

кожного літературного напрямку та літературно-художнього стилю, для кожного літературного жанру в межах епохи й напрямку характерні свої особливості концепції адресата літературного твору, особливе відчуття та розуміння свого читача, слухача, публіки, народу» [1, с. 316]. Однак коли йдеться про переклад, автор спілкується зі своїм адресатом через перекладача, і тому розгалужується сам діалог. «Залучення перекладу, – указує М. Лановик, – подвоює герменевтичний процес, тобто розмову: вона перетворюється на діалог перекладача з другим учасником і на наш діалог із перекладачем» [10, с. 187]. Згідно з теорією діалогізму М. Бахтіна учасниками діалогу є не лише автор (Я) та читач (Інший). «Кожен діалог відбувається немовби на фоні зустрічного розуміння незримо присутнього «Третього», який стоїть над учасниками діалогу» [1, с. 338]. Третім учасником можна вважати саме перекладача, «незрима присутність» якого є ознакою його високої майстерності.

Отже, переклад як рецепція й інтерпретація художнього тексту постає багаторівневим діалогом між **автором (письменником) – перекладачем (як читачем та інтерпретатором) – читацькою аудиторією** та має подвійну (первинну й вторинну) комунікативну ситуацію: **текст оригіналу** →

перекладач → **текст перекладу** → **читач**. В обох випадках за читачем (перекладач також є спочатку читачем) закріплюється активна функція інтерпретації літературного твору, смисл якого породжується якраз під час «зустрічі» самого тексту зі свідомістю читача. Тобто йдеться про діалектичний процес, де взаємодія між твором і читачем відбувається через літературну комунікацію.

Підводячи підсумок, варто відзначити, що переклад та інтерпретація, маючи в своїй основі багато спільного й дещо відмінне, усе-таки є самодостатніми літературознавчими та перекладознавчими явищами. Однак залишаємо за собою право вважати художній переклад інтерпретацією – основою встановлення діалогу між текстом і перекладачем, виявленням смислу, що проходить крізь призму перекладацької свідомості й збагачується нею, співтворчістю письменника та перекладача, метою якої є взаєморозуміння, а результатом цього взаєморозуміння – текст перекладу. Можемо стверджувати, що оскільки інтерпретація – це спосіб індивідуального сприйняття, розуміння твору з подальшою побудовою власного смислу (роз'ясненням), то переклад – це власне інтерпретація твору (рецепція, розуміння, роз'яснення) з подальшою його репрезентацією іншою мовою.

Література

1. Бахтін М. Висловлення як одиниця мовленнєвого спілкування / М. Бахтін. // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів : Літопис, 1996. – С. 313–335.
2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. Бахтин. – М. : Худ. лит., 1975. – 504 с.
3. Виноградов В. Введение в переводоведение: общие и лексические вопросы / В. Виноградов. – М. : изд. РАО, 2001. – 224 с.
4. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики : В 2 т. / Г.-Г. Гадамер. [Пер. з нім.]. – К. : Юніверс, 2000. – Т. 1. – 464 с.
5. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / Д. Дюришин. – М. : Прогресс, 1979. – 320 с.
6. Эко У. Открытое произведение / У. Эко. – СПб. : Академический Проект, 2004. – 337 с.
7. Журавльова О. Переклад як складова процесу інтерпретації тексту / О. Журавльова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – 2009. – Випуск № 10. – С. 245–250.
8. Кухаренко В. Интерпретация текста / В. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
9. Краснова Л. До проблеми аналізу та інтерпретації художнього твору / Л. Краснова. – Дрогобич : ТзОВ «Вимір», 1997. – 147 с.
10. Лановик М. Художній переклад: діалог національних культур, історичних епох і мистецьких світів / М. Лановик // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. – 2004. – Вип. 33. – Ч. 2. – С. 184–190.
11. Лімборський І. Читач та інтерпретатор художнього тексту (компаративні проєкції) / І. Лімборський // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2015. – № 1 (9). – С. 16–19.
12. Павиленис Р. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка / Р. Павиленис. – М. : Мысль, 1983. – 146 с.
13. Потебня А. Эстетика и поэтика / А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 572 с.
14. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикер ; [пер. з франц.]. – М. : Академический Проект, 2008. – 695 с.
15. Ревзин И. Основы общего и машинного перевода / И. Ревзин, В. Розенцвейг. – М. : Высшая школа, 1969. – 235 с.
16. Сивокінь Г. У вимірах сприймання. Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій / Г. Сивокінь. – К. : «Фенікс», 2006. – 304 с.
17. Федоров А. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : [учеб. пособие] / А. Федоров. – 5-е изд. – М. : ООО Филология, 2002. – 416 с.
18. Щедровицкий П. Мышление, методологическая работа и развитие / П. Щедровицкий // Вопросы методологии. – М. : Касталь, 1995. – № 1–2. – С. 30–38.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
20. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. – К. : Академія, 1997. – 752 с.